

Studiu introductiv

Relativ recent, cineva a reluat, la unul dintre posturile noastre de televiziune, o veche aserțiune și a declarat că „românul s-a născut poet”. O actriță inteligentă a replicat că mai bine românul s-ar fi născut „vrednic”, și nu poet. Tacit s-a născut de fapt atât poet, cât și vrednic. Cândva, Friedrich Leo l-a definit ca „poet al istoriei”. Într-adevăr, istoriografia era pentru romani nu știință, ci artă, literatură. Fie că o considerau, ca retorul Rufos, a patra specie a artei oratorice, fie că, precum Cicero, o estimau gen literar independent, dar foarte apropiat de meșteșugul elocinței, fie că o socoteau „într-un fel poezie în versuri libere”, precum Quintilian. De fapt, Tacit a fost un istoric solid, în sens modern, un gânditor profund, dar mai ales un scriitor genial, un stilist excepțional. De aceea, în repetate rânduri, l-am caracterizat ca Homer al prozei latine și chiar antice. Numai Platon și Tucidide ar putea să concureze pe Tacit la statutul de cel mai valoros prozator antic. Când l-am proclamat Homer al prozei antice, ne-am

gândit la valoarea lui. Odinioară însă, o studentă a noastră s-a străduit, într-o lucrare de seminar, să demonstreze strălucirea artei epice a lui Tacit. În orice caz, Tacit trebuie numărat, dacă nu printre primii cinci mari scriitori-artiști din literatura universală, cel puțin ca unul dintre primele zece talente strălucite din aceeași literatură universală¹.

Reconstituirea, chiar rapidă, a biografiei lui Tacit comportă numeroase semne de întrebare. Nu știm cu exactitate nici când s-a născut *Publius Cornelius Tacitus*, cum se numea scriitorul. Probabil între 55 și 58 d.C., eventual în 57 d.C., aproape sigur în Gallia narboneză, la Vasio, în prezent Vaison la Romaine. Era, în orice caz, ceea ce anticii defineau ca un „om nou”, *homo nouus* – ca atâția alți scriitori și oameni politici romani –, adică un cetățean roman care nu număra printre strămoși consuli sau chiar alți demnitari. Aparținea de fapt burgheziei provinciale. S-a stabilit însă, încă din adolescență, la Roma, unde, ocrotit și de socrul său, Iulius Agricola, Tacit a parcurs o carieră senatorială tipică, pe care o evocă el însuși (*H.*, 1, 1, 3). A asistat *neputincios* și fără să reacționeze în vreun fel la represiunile întreprinse de împăratul Domițian (81-96 d.C.). De fapt, a trebuit să-l slujească pe Domițian. Acest principe s-a dovedit a fi un bun gestionar al Imperiului, dar și un tiran fățarnic, sângeeros, vanitos, deosebit de autoritar. Conduita viitorului scriitor, inițial numai om politic, ilustrează un caz foarte caracteristic de schizofrenie intelectuală, marcată de contrastul între o gândire contestatară și o comportare supusă, disciplinată, față de o dictatură autoritară, represivă. Ca atâția alții, atunci și mai aproape de vremurile noastre, oameni ca Tacit

gândesc într-un fel și acționează ori vorbesc altfel. De altminteri, însuși Domițian, înainte de asasinarea sa, îl desemnase drept viitor consul. Și efectiv, în septembrie 97 d.C., sub Principatul lui Nerva (96-98 d.C.), Tacit a îndeplinit demnitatea de consul suffect. Nu știm cum s-a comportat el cu prilejul adoptării lui Traian ca fiu al lui Nerva. Probabil că a susținut-o. Dar, în continuare, până în 112 d.C., Tacit n-a mai asumat nici o demnitate ori funcție oficială, probabil ca urmare a unei anumite tensiuni survenite între el și împăratul Traian (98-117 d.C.). Cu toate acestea, în 112 d.C., Tacit a preluat, în calitate de proconsul, guvernarea provinciei senatoriale Asia (care echivala cu segmentul occidental al actualei Turcii asiatice). Expedierea lui Tacit de la Roma, la gestionarea acestei provincii, ar putea implica cel puțin două explicații. În primul rând, Traian se străduia să-și potenteze, să-și consolideze autoritarismul său, prudent, „liberal”, tolerant, și să se comporte față de ruda sa, viitorul împărat Hadrian (117-138 d.C.), ca și cum l-ar fi desemnat ca succesor. Or, asemenea tendințe și chiar măsuri întâmpinau rezistențe, de asemenea precaute. Traian a considerat deci oportun să-l îndepărteze pe Tacit de capitala Imperiului. Totodată, el l-a trimis pe Avidius Nigrinus, admirat de Tacit și estimat ca un conducător al împotrăvirilor întâmpinate de împărat, să guverneze Dacia, recent anexată. În al doilea rând, provincia Asia se situa în spatele viitorului front antipartic, pe care Traian se pregătea să-l deschidă. Aici însă era nevoie de un guvernator performant, în stare să organizeze temeinic pregătirile de război. De altfel, între 111 și 113 d.C., Pliniu cel Tânăr, om de încredere al lui Traian, a guvernat

provincia Bithynia, de asemenea plasată în toiul pregătirilor războiului antipartic. În 114 d.C., cum ne reliefează o cunoscută inscripție (*O. G. I. S.*, 437), mandatul lui Tacit în Asia a luat sfârșit. El s-a întors la Roma. Nu știm nimic sigur cu privire la restul vieții lui Tacit. Cum pare a demonstra sfârșitul *Analelor* lui, el a deplâns lichidarea fizică, sugerată de către Hadrian, după accesul acestuia la Principat, a lui Avidius Nigrinus și a altor generali ai lui Traian. Căci nararea sinuciderii forțate a lui Thrax implică, în subtext, deplângerea omorârii lui Avidius Nigrinus². A avut oare Tacit însuși de suferit din pricina opoziției sale, de altfel pur ideologice, împotriva lui Hadrian? Când a murit el, poate puțin după 120 d.C., și în ce condiții? Și-a publicat Tacit însuși ultimul compartiment al *Analelor* sau, mai curând, acesta a fost editat de prietenii săi, după decesul scriitorului? Toate acestea sunt întrebări la care nu putem furniza răspunsuri incontestabile. Și pe care, probabil, nu le vom putea niciodată limpezi.

Nu ni s-au păstrat cuvântările de avocat ale lui Tacit. De fapt, exceptând textele a două opusculă – inclusiv cel tradus de noi în continuare – nici celelalte opere ale lui Tacit nu ni s-au conservat decât parțial. Acest fapt nu trebuie să ne surprindă, dacă ținem seama că s-a pierdut majoritatea scrierilor latine ale Antichității. Încât s-a apreciat că noi nu dispunem decât de 10% din ceea ce s-a scris și publicat în Roma antică. În orice caz, Tacit și-a început activitatea de istoriograf când împlinise, probabil, patruzeci de ani. Prima scriere conservată o reprezintă tocmai „Despre viața și moravurile lui Iulius Agricola”, *De uita et moribus Iulii Agricolae*, sau, mai pe scurt,

Biografia lui Agricola ori chiar *Agricola*. Tacit a publicat-o fie în ultimul trimestru al anului 97 d.C., fie în prima lună a anului 98 d.C., în legătură cu Principatul lui Nerva și cu mandatul său de consul suffect. Acest opuscul conține, după editorii moderni, 46 de capitole: *include de fapt un capitol important din istoria Marii Britanii*. În cursul anului 98 d.C., Tacit și-a publicat al doilea opuscul, monografia „Despre originea și așezarea germanilor”, *De origine et situ Germanorum*, pe scurt *Germania*, tot în 46 de capitole. Între 100 și 105 d.C., probabil chiar în ultimul an menționat de noi, Tacit a publicat o dezbatere aparent străină de istoriografie. Ne referim la „Dialogul despre oratori”, *Dialogus de oratoribus*, din care ni s-au păstrat 42 de capitole. Apoi Tacit a trecut la redactarea de scrieri istorice de respirație mult mai largă. Astfel, în 110-111 d.C., erau publicate „Istoriile”, *Historiae*. Nu știm cu exactitate câte cărți cuprindeau *Istoriile*. S-au conservat numai patru cărți și începutul celei de a cincea, adică relatarea evenimentelor petrecute în anii 69 și 70 d.C. Dar opera cea mai relevantă a lui Tacit, autentic *opus maius*, o constituie „Analele”, *Annales*. Sub acest titlu, Tacit a vrut să realizeze o cronică a principilor Iulio-Claudieni (14-68 d.C.). Această scriere, în forma actuală, se încheie cu relatarea anumitor evenimente produse în anul 66 d.C. Opinăm că Tacit însuși a fost obligat, într-un fel sau altul, să întrerupă alcătuirea acestei scrieri, care, în Antichitate, conținea 16 cărți. Tacit a putut să redacteze primele șase cărți sub Principatul lui Traian, iar restul după accesul lui Hadrian la conducerea Imperiului. Oricum, noi posedăm în prezent numai textul primelor patru cărți, segmente din cărțile a 5-a, a 6-a, a 11-

a, ca și cărțile 12-16. Adică noi dispunem doar de relatarea faptelor survenite sub Principatul lui Tiberiu și, parțial, de nararea celor petrecute sub Claudiu și Nero. În aproape toate operele sale, Tacit se reliefează concomitent ca un scriitor genial, cum am relevat mai sus, un magician al stilurilor, al construcției textului, dar și ca un politolog remarcabil, un istoric lucid, înzestrat cu o notabilă perspicacitate, și un filosof valoros. În aproape toate scrierile sale, Tacit făgăduiește să relateze faptele istorice obiectiv, cu imparțialitate. Chiar în *Agricola*, el promite o narație alcătuită fără părtinire favorabilă și punct de vedere nefavorabil, *sine gratia aut ambitione* (Agr., 1, 2). Asemenea profesioni de credință culminează într-o celebră sintagmă din *Anale*, unde scriitorul declară că va nara fără mânie și părtinire favorabilă, *sine ira et studio* (An., 1, 1, 3). Inversarea termenilor, adică situarea în primă poziție a mâniei, pe când anterior sinonimele ei relative se aflau statuate în a doua parte a formulei, dă seama de tendințele lui Tacit de a se apăra de a fi fost prea ostil împăraților și altor personaje. Aceste declarații de imparțialitate au fost intens analizate de cercetători. În secolul al XX-lea s-a ajuns la concluzia că Tacit s-a străduit să fie integru, dar că el nu a putut să se exprime decât ca un avocat, deprins cu tehnicile persuasiunii oratorice³. El nu a putut evita pasiunea și optica moralizatoare. Pe de altă parte, Tacit însuși recunoaște că orice aspirație spre imparțialitate obiectivă întâmpină, în vremea sa, mari dificultăți, când se află în cauză punerea în operă a scrupulozității absolute. El dorește mai ales să observe oamenii și să îi educe.

De fapt, Tacit se manifestă nu numai ca un *martor al timpurilor sale, ci și ca un martor al umanității în general. Ca un martor și, totodată, ca un judecător al oamenilor din toate vremurile, inclusiv din epoca sa. Marele scriitor-istoric învederează un anumit interes – relativ rar printre istoriografii romani – pentru cauzalitatea fenomenelor istorice, pe care o caută îndeosebi în domeniul moravurilor, al psihologiei oamenilor. Factorul moral îndeplinește, în operele lui Tacit, o funcție metapolitică, drept temelie a judecării evenimentelor și personajelor care le populează. Tocmai în vederea investigării pasionate a determinismului uman, Tacit recurge la metodele, la filosofia antidogmatică a Noii Academii probabiliste. Aceste metode fuseseră introduse la Roma, încă din secolul al II-lea î.C., de filosoful grec Carneade și aplicate de numeroși scriitori romani, precum Cicero și alții. În virtutea ideilor Noii Academii postplatoniciene, în realitatea concretă a vieții nu ar exista certitudini absolute, ci numai plauzibilități, probabilități. Doar dozajul plauzibilului ar putea varia în exprimarea concretă a unor puncte de vedere diferite, chiar contrastante. Tacit crede și el în plauzibilitate: utilizează frecvent, în operele sale, dezbaterile unor interpretări contrarii, *disputatio in utramque partem*. Ne referim la două sau mai multe explicații ale anumitor fenomene, îndeosebi ale comportării personajelor care îi populează scrierile. Explicații diferite pot include fiecare o anumită plauzibilitate. Vom regăsi această metodă interpretativă chiar în *Agricola*. Desigur, adesea Tacit estimează o interpretare mai plauzibilă decât o alta, fără a elimina complet o altfel de explicație,*

de asemenea posibilă. Cu toate acestea, Tacit ajunge să aplice dialectica probabilistă probabilismului însuși, prin reducere la absurd. Plauzibilul este și el supus îndoielii, încât reiese o certitudine. Astfel, genialul scriitor opinează că prevalează întotdeauna conștiincioasa servire a statului roman, indiferent de caracterul lui. În definitiv, Tacit abordează universul uman în funcție de patru valori-cheie ori meta-valori: „rol” (bine îndeplinit în viața socială și profesională), *persona*, „demnitate”, *dignitas*, „libertate”, *libertas*, și *disciplina*. Aceste valori-cheie se sprijină reciproc: nu poate exista libertate fără disciplină și demnitate, fără împlinirea desăvârșită a rolului care revine fiecăruia. Prevalează însă servirea impecabilă a statului, *usus rei publicae*.

Observator pătrunzător al devenirii istorice, Tacit, de regulă ostil împăraților, mai cu seamă lui Tiberiu și lui Domițian, înțelege totuși că restaurarea vechii republici, faimoasa *libera res publica*, era imposibilă. El sesizează perfect că Principatul, chiar lipsit de un statut juridic foarte clar, constituia un regim politic total diferit de tradiționala republică. Conștientizează mutațiile suferite de moravurile Romei, emergența unui nou tip de societate. Asumă anumite prejudecăți, dar reușește îndeobște să le depășească. El surprinde de asemenea dialectica, interacțiunea între factorii interni și cei externi, statuată de întreaga istorie romană⁴. Cu toate părtinirile sale, genialul scriitor se dovedește un istoric în stare să reliefeze cu sagacitate nu atât detaliile politicii curente, cât marile tendințe ale devenirii fenomenelor. Totuși, cum am arătat mai sus, Tacit răscolește profund sufletul indivizilor și mulțimilor, pentru

a-l scruta cu severitate. El se manifestă ca un bun psiholog, mefient însă, adeseori chiar pesimist față de natura umană. Adesea face efortul să dea seama de contrastul între declarațiile multor personaje ale sale și scopurile lor reale. El țintește să scoată în evidență frecvent contrastul dintre atitudinea arborată de ele, dintre chipul lor, *uultus*, și mobilurile profunde ale comportării acestora. Mânuieste cu abilitate percepția spațiului și timpului enunțului sau reprezentate. Spațiul și timpul în general se scurtează când interesele Romei sunt temeinic slujite și se lungesc în împrejurări defavorabile imperiului Cetății⁵. *Tacit se exprimă ca un „romanocentrist” consecvent*. Perceperea elastică a spațio-temporalității reprezentate ilustrează un univers taciteic făurit din tensiuni. De fapt, tensiunilor și discontinuităților universului lăuntric taciteic le corespund tensiunile și discontinuitățile reliefate de textele marelui artist, de „discursul” rostit de el.

Cum am remarcat mai sus, strategia literară taciteică nu este numai strălucitoare, ci și mânuită cu deosebită acribie. Genialul artist sugerează frecvent un imaginar zămislit din gravitate, timbru solemn, dar și din ironie subtilă, din umbre și lumini, din polisemie captivantă. Universul artistic al lui Tacit este mai cu seamă conotativ. Întocmai ca acela al poezilor. Procedeele stilistice și compoziționale sunt consecvent adaptate imaginarului „poetului”-istoric. „Discursul” scriitorului se dezvăluie convertit într-o magică ficțiune. Tacit trăiește din plin evenimentele pe care le prezintă: le trăiește odată cu desfășurarea lor, evoluează împreună cu ele și cu personajele sale, ca și cum nu ar fi cunoscut efectul faptelor relatate.